

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Кваліфікаційна робота
магістра

з теми **«Особливості корекції порушень фонематичних процесів у старших дошкільників із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення ускладненим розладами поведінки»**

Виконала:
здобувачка вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
Алла БІРЕЦЬКА

Науковий керівник:
Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,
кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Рецензент:
доктор психологічних наук,
доцент кафедри загальної і практичної психології
Наталя ГОНЧАРУК

Кам'янець-Подільський 2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНОГО НЕДОРОЗВИНЕННЯ МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ.....	11
1.1. Сутність поняття «фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення», його ознаки та дослідження.....	11
1.2. Теоретичний аналіз фонематичного розвитку у дошкільників.....	16
1.3. Особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням.....	21
Висновки до розділу I.....	29
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ ТА ПОВЕДІНКОВИМИ РОЗЛАДАМИ.....	31
2.1. Методика обґрунтування та вивчення фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення.....	31
2.2. Аналіз етапів вивчення рівня сформованості фонематичних процесів у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення та поведінковими розладами.....	35
Висновки до розділу II.....	39
РОЗДІЛ III. МЕТОДИ КОРЕКЦІЇ ФОНЕМАТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДОШКІЛЬНИКІВ З ФОНЕТИКО-ФОНЕМАТИЧНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ.....	41
3.1. Обґрунтування процесу корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення для дітей з порушеннями.....	41
3.2. Стратегія побудови корекційної роботи з дошкільниками з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення та поведінковими розладами.....	55

3.3. Аналіз дослідження ефективності методів корекції фонематичних процесів і порівняння дітей з нормотиповим та нетиповим розвитком мовлення.....	71
Висновки до розділу III.....	81
ВИСНОВКИ.....	83
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	86
ДОДАТКИ.....	93

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення є серйозною проблемою в дошкільному віці, яка може суттєво вплинути на подальший розвиток дитини. У старших дошкільників, ускладнене розладами поведінки, ці порушення можуть набувати специфічних форм, що вимагає особливого підходу до корекції. Розуміння особливостей таких порушень і розробка ефективних корекційних методів є важливими для забезпечення успішного розвитку мовлення та соціальної адаптації дітей.

Дослідження в галузі фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення, ускладненого розладами поведінки, набирає все більшої актуальності. Цей тип порушення мовлення, як правило, викликає у дітей постійні переживання і часто призводить до зниження успішності в школі.

Теоретико-практичний аналіз загальних психолого-педагогічних джерел інформації дає підстави показати, що сучасні науковці вивчають це питання у наступних напрямках: стан сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, що сприяє глибшому розумінню потреб цих дітей у корекційній роботі М. Вашуленко [10]; розвиток дрібної моторики рук у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами ізотерапії (Н. Анастасова, К. Соснова[1]); комплексне дослідження взаємодії між педагогами та учнями з порушеннями мовленнєвого розвитку, яке вказує на необхідність соціальної адаптації та інтеграції дітей в сучасному суспільстві (Т. Алексеєнко, Т. Басюк, О. Безпалько [2]); практичні аспекти логопедичної роботи в дошкільних навчальних закладах, зокрема методи та прийоми корекції мовленнєвих порушень у дітей Л. Андрусишина [3]; особливості інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, звертаючи увагу на їх когнітивні труднощі та можливі корекційні заходи А. Аносова [4]; мовленнєву готовність старших дошкільників до навчання у школі, наголошуючи на

важливості раннього розвитку мовлення для успішного навчання в початковій школі (А. Богуш, Н. Шиліна [5]).

В. Бондар у своєму навчальному посібнику піднімає питання корекційного навчання в спеціальній педагогіці, акцентуючи увагу на особливостях навчання дітей з різними типами порушень розвитку [6].

І. Брушневська, Ю. Рібцун розробили діагностичний комплекс для вивчення комунікативного компонента мовленнєвої діяльності у дітей, що дозволяє оцінити мовленнєвий розвиток та спланувати корекційні заходи [7].

О. Гаврилов у своєму посібнику описує особливості соціальної адаптації дітей з інтелектуальними порушеннями у закладі та соціальному середовищі, пропонуючи ефективні методи для їх інтеграції в суспільство [11]. О. Гавриш досліджує використання ігрових вправ для корекції звуковимови у дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком, зокрема наголошуючи на важливості ігрових технологій у корекційній педагогіці [12]. С. Конопляста розглядає психолого-педагогічні аспекти вивчення дітей з вадами мовлення, акцентуючи увагу на необхідності індивідуального підходу в освітньому процесі [27]. Т.Дичок аналізує застосування пісочної анімації для творчого розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення, розкриваючи її потенціал для мовленнєвого розвитку [20].

С. Дорошенко, І. Кацька, Л. Федорович пропонують конспекти логопедичних занять, спрямованих на навчання правильної вимови звуків у дітей дошкільного віку, акцентуючи увагу на покрокових інструкціях для логопедів [21]. В. Духневич досліджує соціальний діалог з точки зору когнітивного спілкування, пропонуючи нові підходи до взаємодії в освітньому процесі [22]. О. Качуровська досліджує проблеми використання інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні дітей з особливими освітніми потребами, підкреслюючи важливість ІКТ для підвищення якості навчання [26].

Концепція «Нова українська школа» визначає концептуальні засади реформування середньої освіти в Україні, зокрема інтеграцію інклюзивних та корекційних методик у загальноосвітній процес [28]. А. Курєнкова досліджує

інноваційні технології мовленнєвого розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення, пропонуючи сучасні підходи для вчителів-логопедів [29]. Н. Лабунська, Н. Єременчук, І. Яловега у своїх дослідженнях акцентують увагу на корекції фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення у дітей віком 4-6 років, пропонуючи ефективні методики для покращення мовленнєвих навичок у дошкільнят [30]. О. Лисенко досліджувала застосування піскової терапії як логопедичного засобу для дітей молодшого шкільного віку, що дозволяє покращити мовленнєві навички та розвинути психомоторні здібності [31]. В.Литвиненко зосереджується на комплексному підході до подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дошкільників, наголошуючи на важливості інтеграції різних корекційних методик [32]. Ю. Мальцева, К.Зелінська-Любченко пропонують методики дослідження стану зв'язного мовлення дітей із ЗНМ, акцентуючи на важливості ранньої діагностики та терапії [34]

А. Маркозова, О. Міщенко розглядали використання елементів арт-терапії для запобігання розвитку дисграфії у дітей з недорозвиненням мовлення третього рівня [35]. І. Марченко у своїй праці «Спеціальна методика початкового навчання української мови» описує логопедичну роботу з корекції порушень мовлення у дошкільників, акцентуючи увагу на методичних підходах у початковій освіті для дітей з мовленнєвими розладами [36]. Т. Мельничук у статті «Ігрові вправи як ефективний метод корекції звуковимови у дітей з ФФНМ» досліджує застосування ігрових методик у корекційній роботі, підкреслюючи їх ефективність у розвитку звуковимови [37]. Н. Назаренко, А.Висоцька у своїй роботі «Застосування методів арт-терапії в логопедичній роботі з дітьми дошкільного віку» розглядають ефективність арт-терапії як інструменту в корекції мовленнєвих порушень у дітей, наводячи приклади впровадження цих методик [38]. С. Нетьосов, Г. Курицька у статті «Технології корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дошкільників» акцентують увагу на сучасних технологічних підходах до корекції мовленнєвих розладів, описуючи різноманітні методи та засоби [39]. С. Нетьосов у

дослідженні «Використання програмно-апаратного забезпечення в процесі корекції вад слуху та мовлення у дітей» розглядає роль інформаційних технологій у корекційній педагогіці, наголошуючи на їх значенні для дітей із порушеннями слуху та мовлення [40].

Національна українська школа у своїй публікації на сайті NUS обговорює питання навчання дітей з тяжкими порушеннями мовлення в інклюзивних класах, представляючи рекомендації та відповіді на актуальні запитання [41]. С.Петренко, О. Мілевська, Ю. Лебедєва у програмі «Виховання і навчання дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» надають методичні рекомендації для вихователів і логопедів, описуючи специфіку роботи з дітьми, що мають фонетико-фонематичні недорозвитки [42]. С. Рачкевич у статті «Корекційна робота з розвитку фонематичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ II–III рівня» описує особливості корекційної роботи та методи, що застосовуються для розвитку фонематичних навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення, також у праці «Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення як психолого-педагогічна проблема» досліджує психологічні та педагогічні аспекти фонетико-фонематичного недорозвитку, акцентуючи увагу на важливості комплексного підходу в корекційній роботі [43;44].

Ю. Рібцун у своїх роботах акцентує увагу на корекційно-розвивальній роботі з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення, що розкрито у посібнику «Дошкільнятко». Він також досліджує науково-методичне забезпечення спеціальної освіти дітей із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ). Особливості фонематичної складової мовлення дітей середнього дошкільного віку із ФФНМ досліджені у статті, а професійні компетенції вчителя-логопеда описані у його довіднику [46;47;48;49]. Е. Соботович вивчає нормативні показники мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, зокрема їхню фонетико-фонематичну ланку [50]. Є. Сюгай, О. Чекан аналізують дітей із загальним недорозвитком мовлення, зокрема їхні рівні розвитку [51].

Н. Січкачук досліджує формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією, акцентуючи увагу на засобах художньо-мовленнєвої діяльності [52].

В. Тищенко досліджує ієрархію фонематичних процесів у дитячому мовленні в онтогенезі [53]. У співавторстві з Ю. Рібцун вони також розглядають методи навчання дітей правильному мовленню від народження до 5 років [54]. Л. Трофименко досліджує новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів [55], а також роботу з розвитку мовлення старших дошкільників [56]. О. Чекан, Г. Дочинець, В. Вовчок досліджують систему роботи з розвитку зв'язного мовлення дітей із ЗНМ через ігрову діяльність [57]. М. Шеремет детально вивчає фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення у дітей, що відображено у підручнику «Логопедія» [58]. А. Яковенко аналізує базовий інтелектуально-особистісний компонент як складову мовленнєвої готовності старших дошкільників з порушенням мовлення до навчання у школі [59]. А. Іваненко розглядає формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків [60].

Актуальність та недостатня розробленість поданої проблеми зумовили вибір теми кваліфікаційної роботи магістра: **«Особливості корекції порушень фонематичних процесів у старших дошкільників із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення ускладненим розладами поведінки»**.

Отже, метою кваліфікаційної роботи є дослідження особливостей корекції порушень фонематичних процесів у старших дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення, ускладненим розладами поведінки.

У цій роботі нами визначені наступні **завдання**:

1. Дослідити теоретичні основи фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дошкільників.

2. Вивчити корекцію фонематичних процесів у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення та поведінковими розладами.

3. Розробити методи корекції фонематичних процесів у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення.

Об'єкт дослідження – фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення у старших дошкільників, ускладнене розладами поведінки.

Предмет дослідження – процеси корекції порушень фонематичних процесів у дітей старшого дошкільного віку з зазначеними мовленнєвими та поведінковими труднощами.

Гіпотеза дослідження: корекційні заходи, спрямовані на розвиток фонематичних процесів у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення, позитивно впливають на покращення їх мовленнєвих навичок і зменшення проявів поведінкових розладів.

Для виконання вказаних завдань нами було використано комплекс **методів** дослідження: теоретико-методологічний аналіз, порівняння, класифікація наукових джерел інформації; спостереження, бесіда, тести; констатувальний та формувальний етапи дослідження; кількісна та якісна обробка результатів дослідження.

Експериментальна база: ГО «ЛогоКлуб» м. Вінниці.

Теоретична значущість полягає в обґрунтуванні теоретичних основ фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дошкільників, зокрема у характеристиці сутності поняття «фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення», його ознаки та дослідження; теоретичному аналізі фонематичного розвитку у дошкільників; описі патологічних особливостей розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням.

Практичне значення кваліфікаційної роботи магістра полягає у емпіричному вивченні рівня сформованості фонематичних процесів у дошкільників з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення та поведінковими розладами, зокрема у розробленні та обґрунтуванні методики вивчення фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення, характеристиці його рівнів сформованості; розробці, обґрунтуванні та підборі методів корекції фонематичних процесів у дошкільників з фонетико-фонематичним

недорозвиненням мовлення, а саме опису стратегії побудови корекційної роботи з цією нозологією дітей та аналізу дослідження ефективності методів корекції фонематичних процесів і порівняння дітей з нормотиповим та нетиповим розвитком мовлення.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і теоретичні висновки, на яких базується кваліфікаційна робота були подані у статті: «Особливості корекції порушень фонематичних процесів у старших дошкільників із фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення ускладненим розладами поведінки».

Кваліфікаційна робота магістра включає: вступ, три розділи, висновок, список використаних джерел, додатки.

ВИСНОВКИ

З даного дослідження можемо зробити наступні висновки.

Фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення — це порушення, яке проявляється в недосконалості фонетичних і фонематичних процесів, які є основою для формування правильної артикуляції і розпізнавання звуків мовлення. Це явище часто зустрічається у дошкільників і може мати серйозні наслідки для подальшого мовленнєвого розвитку дитини. Ознаки такого недорозвинення включають проблеми з чіткістю вимови звуків, труднощі в диференціації звуків, а також затримку в освоєнні фонематичного слуху. Дослідження цього явища показують, що раннє виявлення і корекція таких порушень є ключовими для успішного мовленнєвого розвитку дитини.

Фонетичний розвиток дошкільників є критично важливим етапом у формуванні мовлення. На цьому етапі діти починають освоювати звукову сторону мовлення, що включає правильну артикуляцію звуків і слів, а також розпізнавання і диференціацію звуків. Теоретичний аналіз фонетичного розвитку показує, що на формування цих навичок впливають різноманітні фактори, такі як індивідуальні особливості дитини, середовище і педагогічний вплив. Порушення фонетичного розвитку можуть проявлятися у вигляді різних мовленнєвих розладів, що потребують спеціального підходу в корекційній роботі.

Патологічні особливості розвитку мовлення у дітей з фонетико-фонематичним недорозвиненням часто проявляються в труднощах із правильною вимовою звуків і складів, що може призводити до проблем у сприйнятті і розумінні мовлення. Це може включати заміну одних звуків на інші, опущення або додавання звуків, що заважає формуванню чіткої і зрозумілої мови. Діти з такими проблемами часто мають низьку самооцінку і соціальні труднощі через своє мовленнєве недорозвинення, що підкреслює важливість своєчасної корекції і підтримки.

Методики обґрунтування та вивчення фонетико-фонематичного недорозвинення включають різноманітні підходи до оцінки і корекції порушень. Серед них виділяються методи артикуляційної терапії, фонетичних вправ, використання спеціальних ігор і вправ на розвиток фонематичного слуху. Ці методики намагаються поліпшити вимову, слухову диференціацію і фонематичний аналіз у дітей, що дозволяє покращити їх загальний мовленнєвий розвиток. Важливою частиною цього процесу є регулярна оцінка прогресу та корекція методів в залежності від індивідуальних потреб дитини.

Аналіз дослідження ефективності методів корекції фонематичних процесів показує, що індивідуалізовані підходи є найбільш результативними. Порівняння дітей з нормальним і нетиповим розвитком мовлення дозволяє виявити ключові відмінності в реакціях на різні методи корекції. Для дітей з нетиповим розвитком, як правило, потрібні більш спеціалізовані і тривалі програми корекції, які включають більше інтенсивних і індивідуально підібраних вправ. Дослідження також підтверджують важливість інтеграції різних методик для досягнення найкращих результатів у корекції фонематичних процесів.

Корекція фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення для дітей з порушеннями повинна бути обґрунтована комплексним підходом, який враховує індивідуальні особливості кожної дитини. Важливо забезпечити правильний баланс між теоретичними знаннями і практичними навичками, використовуючи перевірені методи і стратегії. Для цього потрібно включити в процес корекції різноманітні види діяльності, які допоможуть дітям покращити свою артикуляцію і слухові навички, а також підтримати їх мотивацію і впевненість у собі.

Стратегія побудови корекційної роботи з дошкільниками з фонетико-фонематичним недорозвиненням мовлення та поведінковими розладами повинна включати декілька ключових компонентів. По-перше, важливо розробити індивідуальні корекційні плани, які будуть відповідати специфічним потребам кожної дитини. По-друге, необхідно забезпечити постійний

моніторинг і оцінку прогресу, щоб своєчасно коригувати методи і підходи. По-третє, слід активно залучати батьків і вихователів до процесу корекції, забезпечуючи їм необхідні знання і навички для підтримки дитини вдома. Розробка і впровадження такої стратегії дозволяє досягти позитивних результатів у корекції мовленнєвих і поведінкових порушень у дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анастасова Н. М., Соснова К. О. Розвиток дрібної моторики рук дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення засобами ізотерапії. Science progress in European countries: new concepts and modern solutions: papers of the 11th International Scientific Conference. December 20, 2019, Stuttgart, Germany. 2019. С. 125-129.
2. Алексеєнко Т.Ф., Басюк Т.П., Безпалько О.В. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за ред. І.Д. Зверєвої. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 336 с.
3. Андросова В. Логопедична практика в дошкільному навчальному закладі: навчально-методичний посібник для студентів напрямку підготовки «Корекційна освіта. Логопедія» вищих педагогічних навчальних закладів. Суми. 2012. С. 127-184.
4. Андрусишина Л.Є. Особливості інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: автореф. дис. ...канд. псих. наук: спец. 19.00.08 – спеціальна психологія. Київ, 2012. 20 с.
5. Богуш А., Шиліна Н. Мовленнєва готовність старших дошкільників до навчання у школі. Одеса. 2003. С. 194-211.
6. Бондар В.І. Проблеми корекційного навчання у спеціальній педагогіці : навч. посіб. Київ : Наш час, 2005. 176 с.
7. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2020. 124 с
8. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. Комунікативний компонент мовленнєвої діяльності у дітей: діагностичний комплекс. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2020. 144 с
9. Брушневська І.М. Механізми розвитку фонематичного компоненту мовленнєвої діяльності дітей за умов звичайного онтогенезу [Текст]. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. Випуск LXX. Том 1. Херсон. 2016. с.84-89.

10.Вашуленко М.С. Дослідження стану сформованості зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. *Дидактичні та методичні завдання розвитку мовлення дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: зб. наук. праць*. Київ: ФОП «НВП Професіонал», 2018. С. 11-18.

11.Гаврилов О. В. Особливі діти в закладі і соціальному середовищі: навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. 308 с.

12.Гавриш О. Ігрові вправи у корекції звуковимови у дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком. *Наукові записки Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Педагогічна освіта. 2021. № 203. С. 16–24.

13.Галущенко В.І. Особливості формування просодичного компонента мовлення у дітей зі стертою дизартрією: дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.03. О., 2012. С.247.

14.Гельбак А.М. Становлення підлітка в динамічно змінному суспільстві: наук.-метод. посіб. Кіровоград : КОІППО імені Василя Сухомлинського, 2014. 68 с.

15.Геращенко С.І. Розвиток комунікативних умінь у розумово відсталих учнів 5–6 класів. *Зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна*. 2013. Вип. 23 (1). С. 161–168. URL : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2013_23\(1\)_21](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkp_sp_2013_23(1)_21) (дата звернення: 13.07.2023).

16.Гомля В. Артикуляційна гімнастика. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів загальноосвітніх навчальних закладів / за наук. ред. Л.О. Федорович. Київ: Кременчук: Християнська Зоря. 2008. 67 с

17.Гриненко, О. М. (2014). Формування знань про будову слова у молодших школярів з тяжкими порушеннями мовлення (дис. канд. пед. наук). Київ.

18.Данілавичюте Е. А. Обґрунтування методики діагностики готовності дошкільників із НЗНМ до опанування навичок читання. *Дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі: наук.-метод. зб.: Вип.5* [за ред. В. І. Бондаря, В. В. Засенка]. Київ: Наук. світ, 2004. С. 215-218.

19.Дермельова В. Ю. Ізотерапія в навчально-виховному логокорекційному процесі осіб із загальним недорозвитком мовлення. *Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації: матеріали I Всеукраїнської 58 студентської науково-практичної конференції (14.02.2017 року, м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С.П. 2017. С. 51-53.

20.Дичок Т. Творчий розвиток дітей із загальним недорозвитком мовлення за допомогою пісочної анімації. *Психолого-педагогічний супровід гармонійного розвитку дитини в загальноосвітніх закладах: зб. матер. регіон. науковометод. семінарів для науковців, практичних працівників та студентів*. Умань: ФОП Жовтий. 2017. Випуск II. С. 36-40

21.Дорошенко С., Кацька І., Федорович Л. Конспекти логопедичних занять із навчання правильної вимови звуків дітей дошкільного віку. Запоріжжя. 2008. С. 52-91

22.Духневич В.М. Соціальний діалог з позиції когнітивного спілкування. *Вісник ЧНПУ. Психологічні науки*. 2013. Вип.114. С.80–84.

23.Закон України «Про освіту» : редакція від 05.09. 2017 р. №2145-VIII. Відомості Верховної Ради. 2017. № 38–39. Ст. 380. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 12.03.2023).

24.Засенко В.В. Спеціальна освіта: кроки до змін. Особлива дитина: навчання і виховання. 2017. №1(81). С. 7–12.

25.Касілова Л. С. Корекційно-розвивальна робота з дітьми із загальним недорозвитком мовлення. *Таврійський вісник освіти*. 2013. №. 3. С. 56-60

26.Качуровська О. Б. До проблеми використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні дітей з особливими освітніми потребами. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2014. Вип. 27. С. 71–75.

27.Конопляста С. Ю. Психолого-педагогічне вивчення дітей з вадами мовлення. *Удосконалення підготовки науково-педагогічних кадрів в Україні: зб. наукових праць*. Київ: УДПУ імені М. П. Драгоманова, 1997. С. 112-117

28. Концепція «Нова українська школа»: концептуальні засади реформування середньої школи : рішення колегії МОН від 27.10.2016 року.

URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 18.04.2023).

29. Куренкова А. В. Інноваційні технології мовленнєвого розвитку дітей з ЗНМ в роботі вчителя-логопеда. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 62. Том 2. С. 248-254. URL: <http://surl.li/nfvdg>

30. Лабунська Н., Єременчук Н., Яловега І. Недорозвиток мовлення: корекція фонетико-фонематичного недорозвитку мовлення дітей віком 4-6 років. *Дефектолог*. 2017. № 6. С. 24-46.

31. Лисенко О.В. Окремі аспекти застосування піскової терапії як засобу логопедичного впливу у роботі з молодшими школярами. *Корекційна та соціальна педагогіка і психологія*. 2013. № 4. С.33–39.

32. Литвиненко В. А. Комплексний підхід до подолання фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дошкільників. *Гуманітарний вісник Переяслав Хмельницького державного пед. університету імені Григорія Сковороди* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конференції «Дошкільне дитинство : інноваційний досвід освіти, проблеми, традиції та перспективи». 2008. С. 142-144

33. Литвиненко В. А. Корекційно-педагогічна робота з дітьми із фонетикофонематичним недорозвиненням мовлення. *Сучасна молодь: крок у майбутнє : матер. II Міжнар. наук.-практ. конф., 14-15 травня 2008 р.* / наук. ред. О. М. Полякова. Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. С. 502-504

34. Мальцева Ю.О., Зелінська-Любченко К.О. Методика дослідження стану зв'язного мовлення дітей із ЗНМ середнього дошкільного віку. URL: <http://surl.li/nfvdk>

35. Маркозова А., Міщенко О. Використання елементів арт-терапії у профілактичній роботі із запобігання розвитку дисграфії у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення третього рівня. *Grail of Science*. 2023. № 29. С. 273–280.

36.Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників) : навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів. Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). 1 видання. Київ.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 288 с.

37.Мельничук Т. Ігрові вправи як ефективний метод корекції звуковимови у дітей з ФФНМ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Педагогіка. 2020. № 55. С. 117-123.

38.Назаренко Н. Ю., Висоцька А. М. Застосування методів арт-терапії в логопедичній роботі з дітьми дошкільного віку. 2021. С. 1-7. URL: <http://surl.li/cenfg>

39.Нетьосов С., Курицька Г. Технології корекції фонетико-фонематичного недорозвинення мовлення у дошкільників. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля*. 2018. № 1 (15). С. 87–90.

40.Нетьосов С.І. Використання програмно-апаратного забезпечення в процесі корекції вад слуху та мовлення у дітей [Електронний ресурс] *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2016 т. 54. № 4. С. 72-82. URL: <http://journal.iitta.gov.ua>

41.НУШ. URL: <https://nus.org.ua/questions/vidpovidayemo-nazapytannya-navchannya-v-inklyuzyvnyh-klasah-ditej-z-tyazhkymyporushennyamy-movlennya>.

42.Програма виховання і навчання дітей з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення (у тому числі з нерізко вираженим загальним недорозвитком мовлення) : [текст] / укл. С. М. Петренко, О. П. Мілевська, Ю. І. Лебедєва. Київ. : НМЦ середньої освіти МОН України, 1999. 97 с.

43.Рачкевич С. Корекційна робота з розвитку фонематичної сторони мовлення у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ II–III рівня. *Логопед*. 2016. № 7. С. 2-6.

44.Рачкевич С. Фонетико-фонематичний недорозвиток мовлення як психолого-педагогічна проблема. *Логопед*. 2016. № 8. С. 14- 20.

45.Рібцун Ю. В. Особливості артикуляційної моторики у дітей п'ятого року життя із ФФНМ. *Педагогіка здоров'я: зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф., 7 квітня 2011 р.* / за заг. ред. проф. О. М. Микитюка. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2011. С. 326-331

46.Рібцун Ю. Дошкільнятко: корекційно-розвивальна та навчально-виховна робота з дітьми з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення: навч.-метод. посіб. Київ, 2014. 238 с

47.Рібцун Ю.В. Науково-методичне забезпечення реалізації спеціальної освіти дітей із ЗНМ. *Логопед.* 2011. № 8. С. 4-11.

48.Рібцун Ю.В. Особливості фонематичної складової мовлення дітей середнього дошкільного віку із ФФНМ. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова.* Київ, 2011. № 18. С. 208-212.

49.Рібцун Ю.В. Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу. Харків: Основа, 2013. 239 с.

50.Соботович, Е. Ф. (2002). Нормативні показники мовленнєвого розвитку (в його фонетико-фонематичній ланці) дітей дошкільного віку. *Дефектологія*, 3, 2–5.

51.Сюгай Є. В., Чекан О. І. Діти із загальним недорозвитком мовлення, їх рівні. *Сучасні тенденції розвитку науки й освіти в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів: збірник тез доповідей за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (Мукачєво 14-15 травня 2020 року).* Мукачєво : Вид-во МДУ. 2020. С. 220-223

52.Січкачук Н.Д. Формування емоційно-оцінної лексики у дітей старшого дошкільного віку з моторною алалією засобами художньо-мовленнєвої діяльності: автореф. дис. ...канд. пед. наук: спец. 13.00.03. – корекційна педагогіка. Київ, 2011. 23 с.

53.Тищенко В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення.*Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць:* Вип.4. Київ: Актуальна освіта, 2007. С.3-18.

54.Тищенко В., Рібцун Ю. Як навчити дитину правильно розмовляти: Від народження до 5 років: *Поради батькам*. Київ. 2009. С. 78-101.

55.Трофименко Л. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II-III ступенів. *Дефектологія*. 2007. №3. С. 34-40.

56.Трофименко, Л. І. (н. д.). Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/10502>

57.Чекан О. І., Дочинець Г. Д., Вовчок В. М. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення дітей із ЗНМ в ігровій діяльності. *Наука майбутнього: збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених*. Мукачево : РВВ МДУ. 2022. Випуск 1(9). С. 163-169

58.Шеремет М. Фонетико-фонематичне недорозвинення мовлення. Логопедія: підручник для студентів вищих навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю «Дефектологія». Київ. 2013. С. 235-348

59.Яковенко А. Базовий інтелектуально-особистісний компонент як складова частина мовленнєвої готовності старших дошкільників з порушенням мовлення до навчання у школі. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана хмельницького. Серія педагогічні науки*. 2017. № 4. С. 144-150.

60.Іваненко А.С. Формування уявлень про майбутню сім'ю у розумово відсталих підлітків : автореферат дис. ... канд. психол. наук : 19.00.08; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.